

วิถีชีวิตชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๕๒๖

The Way of Life of Community
in Tha Nam Nonthaburi, A.D. 1928-1983

ภาควัฒิ ทวียศ*

Pakawut Thaweeyot

บทคัดย่อ

ชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีเริ่มเป็นชุมชนที่มีบทบาทสำคัญในจังหวัดนนทบุรี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ อันเป็นผลมาจากการย้ายตัวเมืองนนทบุรีและเรือนจำกองมหันตโทษเข้ามาตั้งในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี ชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีจึงกลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและสังคมของจังหวัดนนทบุรี การขยายตัวทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ และสงครามโลกครั้งที่สองระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๔๘๘ วิกฤตการณ์ดังกล่าวทำให้เศรษฐกิจของชุมชนชะลอตัวลงระยะหนึ่ง แต่ต่อมาเมื่อรัฐบาลมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙) ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเจริญเติบโตทาง

* อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เศรษฐกิจให้กับประเทศ รัฐบาลจึงมีนโยบายพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อเป็นฐานรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนท์บุรีจึงมีการพัฒนาและเติบโตขึ้นอีกครั้ง อย่างไรก็ตาม การพัฒนาที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่ออาชีพดั้งเดิมของชุมชนตลาดทำน่านนท์บุรี โดยเฉพาะการทำเครื่องปั้นดินเผาที่ค่อยๆ ลดบทบาทลงไปพร้อมกับการทำสวน เพราะพื้นที่สวนถูกเปลี่ยนเป็นพื้นที่สำหรับการสร้างที่พักอาศัยโดยเฉพาะบ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์และห้องชุด

คำสำคัญ : ชุมชนตลาดทำน่านนท์บุรี, จังหวัดนนทบุรี

Abstract

Tha Nam Nonthaburi has played a key role in Nonthaburi Province since 1928 due to the relocation of the Nonthaburi City Center and the Severe Penalty Prison to the Community in Tha Nam Nonthaburi. Consequently, the community became the economic and social center of the Province. The economic and social expansion of the community in Tha Nam Nonthaburi continued incessantly until a severe flood in 1942 and the Second World War (1941–1945). These crises temporarily slowed down the economy of the community. However, the First National Economic and Social Development Plan (1961–1966) was implemented by Marshal Sarit Tanarat. Based on this plan, the Government had a policy to develop Nonthaburi to accommodate the growth of Bangkok. As a result in Tha Nam Nonthaburi was economically and socially redeveloped. Although the National Economic and Social Development Plan contributed economically and socially to the development of the community in Tha Nam Nonthaburi, it had adverse impacts on

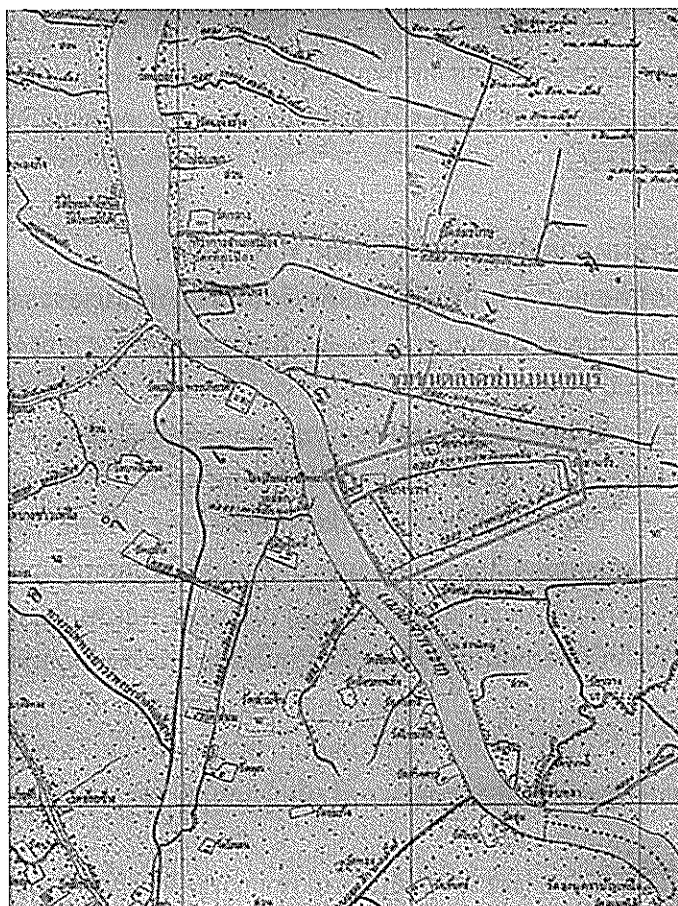
the local way of life. Pottery and farming were particularly affected. Farming areas were converted to serve housing purposes such as estates, shop houses, and condominiums.

Keywords : community in Tha Nam Nonthaburi, Nonthaburi Province

ความนำ

บทความเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์จะศึกษาวิถีชีวิตชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีระหว่าง พ.ศ. ๒๕๗๑-๒๕๒๖ เนื่องด้วยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๗๑ มีการย้ายตัวเมืองนนทบุรีจากตลาดขวัญมาตั้งยังชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่องจนมีการขยายตัวของสังคมเมืองอย่างเต็มรูปแบบโดยเฉพาะหลังการเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ใน พ.ศ. ๒๕๒๖ ราษฎรที่เคยประกอบอาชีพทำสวนทยอยขายสวนให้กับนายทุนเพื่อสร้างเป็นบ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์และห้องชุด ในการศึกษาครั้งนี้พบว่าที่ผ่านมายังไม่มีงานวิจัยเรื่องใดที่อธิบายถึงพัฒนาการของชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีโดยตรง งานวิจัยและงานเขียนส่วนใหญ่มักเป็นการศึกษาภาพรวมของจังหวัดนนทบุรีซึ่งเน้นการนำเสนอข้อมูลเบื้องต้นของจังหวัด นอกจากนี้ งานเขียนที่ศึกษาวิถีชีวิตของชาวสวนนนทบุรีส่วนใหญ่ก็เน้นศึกษาเฉพาะพื้นที่บริเวณคลองบางกรวยหรือบริเวณคลองอ้อมเท่านั้น ไม่มีการศึกษาถึงพัฒนาการของชุมชนทางฝั่งเมืองโดยเฉพาะชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีซึ่งเป็นชุมชนที่เป็นตัวเมืองหรือศูนย์กลางของจังหวัดนนทบุรี

นอกจากนี้ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๖ เป็นต้นมา จังหวัดนนทบุรีมีการวางโครงการเพื่อจะปรับปรุงตลาดเทศบาลนครนนทบุรีหรือตลาดทำนํานนทบุรีด้วยวงเงินงบประมาณ ๒๐๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท^๑ โครงการดังกล่าวจะทำให้สภาพตลาดสดซึ่งเป็นเหมือนศูนย์การค้าย่อยที่ประกอบด้วยแผงขายของ ข้าวปลา อาหาร ผักและผลไม้ เหมือนที่เห็นกันทั่วไปในชุมชนตลาดสดต่างๆ ถูกรื้อถอนแล้วสร้างเป็นอาคารสมัยใหม่ ๕ ชั้น ๒ อาคารติดเครื่องปรับอากาศ มีพื้นที่ให้พ่อค้าแม่ค้าขายของ รวมทั้งมีห้องประชุม ห้องสำนักงาน

แผนที่บริเวณชุมชนตลาดทำนันทบุรี

ที่มา : กองบัญชาการทหารสูงสุด, แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๗๔, (กรุงเทพฯ : กองทัพบก, ๒๔๔๒), ไม่ปรากฏเลขหน้า

ห้องฟิตเนส ที่จอดรถ” ในอาคารดังกล่าวซึ่งมีลักษณะเหมือนห้างสรรพสินค้าสมัยใหม่ เมื่อโครงการดังกล่าวดำเนินการแล้วเสร็จก็จะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญกับชุมชนตลาดทำนันทบุรี ด้วยเหตุผลดังกล่าว งานวิจัยเรื่อง “วิถีชีวิตชุมชนตลาดทำนันทบุรี พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๕๒๖” จึงมีวัตถุประสงค์หลักที่จะเสนอภาพวิถีชีวิตดั้งเดิม

ของชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีก่อน พ.ศ. ๒๔๗๑ ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๕๒๖ รวมทั้งอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๕๒๖

วิถีชีวิตชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีก่อน พ.ศ. ๒๔๗๑

ชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีซึ่งในอดีตเรียกกันว่า บ้านบางขวางและบ้านบางตะนาวศรี เริ่มก่อตั้งขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๗๙ ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ทรงโปรดให้ขุดทางลัดแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่บริเวณปากคลองบางกรวยไปถึงปากคลองอ้อมที่มีลักษณะคดเคี้ยวขึ้นใหม่เพื่อเป็นการลดระยะเวลาในการเดินเรือ^๓ เส้นทางสองฝากฝั่งแม่น้ำสายใหม่ภายในเวลาอันสั้นเริ่มมีผู้คนเข้ามาจับจองปลูกบ้านพักอาศัยและทำสวนผลไม้เป็นอาชีพอันต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลายเมื่อเกิดสงครามกับพม่าในทศวรรษที่ ๒๓๐๐ ทำให้ผู้คนอพยพหนีภัยสงครามเข้ามาตั้งรกรากอยู่ที่เมืองนนทบุรีรวมทั้งพื้นที่ว่างตามเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่นี้เป็นจำนวนมาก กลุ่มคนที่อพยพเข้ามาสันนิษฐานว่ามาจากสองกลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มชาวเมืองตะนาวศรีซึ่งอพยพเข้ามาในช่วง พ.ศ. ๒๓๐๒^๔ และกลุ่มชาวบ้านหม้อคลองสระบัวจากอยุธยาที่อพยพเข้ามาใน พ.ศ. ๒๓๑๐ เข้ามาประกอบอาชีพปั้นหม้อดินเผาตามความถนัดเดิมของตน^๕ ด้วยเหตุนี้จึงเรียกชื่อชุมชนว่า “บ้านบางตะนาวศรี หรือบ้านหม้อบางตะนาวศรี” ตามต้นสายบรรพบุรุษของผู้คนบริเวณนี้

ส่วนชื่อ “บ้านบางขวาง” นั้นสืบเนื่องมาจากการขุดลัดแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งจากการขุดครั้งนั้นทำให้คลองบางศรีทองที่ขวางอยู่ถูกตัดขาดออกจากกัน โดยต้นคลองยังเรียกชื่อคลองบางศรีทองตามเดิม ส่วนปลายคลองที่ตัดขาดออกมาเรียกชื่อใหม่ว่า “คลองขวาง”^๖ ต่อมามีการนำชื่อคลองมาตั้งเป็นชื่อชุมชนโดยเดิมคำว่า “บาง” เข้าไปตามธรรมเนียมนิยมของลักษณะการตั้งชื่อชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งอยู่ริมน้ำซึ่งมักตั้งชื่อคำแรกว่า “บาง” หรือ “ท่า”^๗ อาณาเขตของชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ทิศเหนือติดกับย่านบางแพรง ทิศตะวันออกติดกับตำบลตลาดขวัญ ทิศตะวันตกติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา และทิศใต้ติดกับคลองบางตะนาวศรี อาณาเขตภายในชุมชนยังแบ่งความสัมพันธ์ตามลักษณะทิศที่ตั้ง

บ้านเรือนในชุมชนโดยบ้านเรือนที่อยู่บริเวณบ้านบางขวางซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของชุมชนเรียกกันว่า “บ้านบน” และฝั่งบ้านตะนาวศรีอยู่ทิศใต้เรียกว่า “บ้านล่าง”^๙

ผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีก่อน พ.ศ. ๒๔๗๑ ประกอบอาชีพทำสวนผลไม้และทำเครื่องปั้นดินเผา โดยสวนผลไม้ไม่มีลักษณะเป็นสวนยกร่องแบ่งพื้นที่เป็นชนิด^{๑๐} มีการปลูกพืชผลภายในสวนหลากหลายชนิด เช่น มังคุด มะปราง มะพร้าว มะม่วง กล้วย เงาะ ขนุน ส้มโอ ลำไย ละมุด น้อยหน่า ส้ม และที่สำคัญที่สุดคือทุเรียน^{๑๑} ผลผลิตที่ได้จากการทำสวนชาวสวนจะรวบรวมมาขายที่ย่านตลาดขายของสวนบริเวณปากคลองบางเขนร่วมกับพวกชาวสวนบางเขน บางแพรกและที่อื่น ตลาดของสวนมีการซื้อขายกันเฉพาะแต่เวลาเช้าเท่านั้น พอสายเล็กน้อยตลาดของสวนก็วาย^{๑๒}

การปั้นหม้อดินเผา เป็นอาชีพหลักอีกอย่างหนึ่งของคนในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษที่อพยพมาจากบ้านหม้อคลองสระบัวในอยุธยา เครื่องปั้นดินเผาถือเป็นสินค้าสำคัญที่ทำรายได้ให้กับชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี

ครอบครัวเครืออ่วม ช่วงทำเครื่องปั้นดินเผารายเดียวที่เหลืออยู่ในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีในปัจจุบัน
ที่มา : ภาพถ่ายจากการสำรวจพื้นที่ชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี, ๒๒ กันยายน ๒๕๕๑.

เป็นอย่างมาก ทั้งยังผลต่อการส่งเสริมอาชีพที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ในจังหวัดนนทบุรีอีกหลายอาชีพ เช่น อาชีพการขายดินที่ตำบลคลองบ้านแหลมใหญ่ และการขายทรายของตำบลวัดเกาะบางพูดเพื่อนำไปเป็นวัตถุดิบสำหรับการปั้นหม้อดินเผา^{๖๒} ดังนั้น คนในชุมชนตลาดทำนายนนทบุรีจึงมีการติดต่อค้าขายกับชุมชนอื่นเพื่อซื้อวัตถุดิบและขายผลผลิต การติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มคนจากภายนอกชุมชนผ่านการค้าผลผลิตของสวนและเครื่องปั้นดินเผาทำให้มีความจำเป็นต้องเดินทางติดต่อกันและกันและทำเลที่ตั้งของชุมชนตลาดทำนายนนทบุรีก็เอื้อต่อการเดินทางทั้งเส้นทางคมนาคมทางน้ำและทางบก นอกจากนี้แม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งถือเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำสายหลักของชุมชนในการเดินทางไปมาหาสู่กันแล้วยังมีคลองสาขาแยกออกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่สำคัญอีก ๓ สาย ที่เชื่อมโยงการเดินทางของคนในชุมชน คือ คลองบางตะนาวศรี คลองจามจุรี และคลองบางขวาง^{๖๓} พาหนะในการเดินทางส่วนใหญ่เกือบทุกครัวเรือนเป็นเรือพายเรือแจว เช่น เรือสำปั้น เรืออีแปะ และเรือบดไว้ใช้เดินทางในระยะใกล้^{๖๔} ส่วนการเดินทางระยะไกลมีเรือโดยสารรับส่งผู้คนของเอกชนจากบริษัทแม่น้ำมอเตอรืโบตซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า “เรือไอ” วึ่งรับผู้โดยสารจากเมืองนนทบุรีไปยังกรุงเทพฯ รวมทั้งเรือจากบริษัทเรือเขียวและบริษัทเรือแดงซึ่งรับผู้โดยสารขึ้นไปทางเหนือถึงปทุมธานีและอยุธยาหรือในช่วงหน้าน้ำก็วิ่งขึ้นไปได้ถึงอ่างทองและสิงห์บุรี^{๖๕} นอกจากนี้ การคมนาคมทางบกมีรถไฟเอกชนของเจ้าพระยารวรพงษ์พิพัฒน์หรือหม่อมราชวงศ์เย็น อิศรเสนา ที่สร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๘ ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า “รถไฟสายพระยารวรพงษ์” ให้บริการเดินทางเริ่มจากวัดลึงขบหรือวัดบวรมงคล วิ่งผ่านคลองบางกรวย แยกสายหนึ่งไปรับคนเมืองนนทบุรีที่ทำนาตรงข้ามตัวเมืองนนทบุรี (ตลาดขวัญ) อีกสายหนึ่งแยกตัวจากทุ่งบางศรีทองไปทางบางใหญ่ บางบัวทอง และสิ้นสุดปลายทางที่ลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี^{๖๖}

ในด้านการศึกษาของผู้คนในชุมชนตลาดทำนายนนทบุรีนั้น หลักฐานระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๔๑ ระบุว่า มีโรงเรียนเชลยศักดิ์เปิดสอนอยู่ตามวัดต่างๆ รวมไปถึงที่วัดบางขวางซึ่งอยู่ในชุมชนตลาดทำนายนนทบุรี โดยทั่วไปมีพระภิกษุเป็นครู สอนนักเรียนตามแบบเรียนเร็ว แต่ระบบการเรียนการสอนต่างๆ ในขณะนั้นยังไม่พัฒนานักและสามารถสอนนักเรียนให้แค่พออ่านออกเขียนได้เท่านั้น^{๖๗} ต่อมาวัดบางขวางมีการขยายพื้นที่ทางการศึกษามากขึ้นโดยเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ได้สร้าง “โรงเรียนรัตนธิเบศร์”

ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ซึ่งเป็นโรงเรียนที่มีความทันสมัยมากในเวลานั้น^{๙๙} อีกหนึ่งทศวรรษต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๔ ทางจังหวัดนนทบุรีมีนโยบายขยายฐานการศึกษามากขึ้นด้วยการเปิดโรงเรียนประชาบาลตามวัดและสถานที่ต่างๆ ทั้งทั้งจังหวัดนนทบุรี โรงเรียนประชาบาลที่อยู่บริเวณชุมชนตลาดทำนายนนนทบุรีมีอยู่ ๒ โรงเรียน คือ โรงเรียนประชาบาลบางด้วน ตั้งอยู่ที่วัดบางด้วน และโรงเรียนหิงศาลโรงธรรม ตั้งอยู่ที่ตำบลบางตะนาวศรี^{๑๐๐} นอกจากนี้ ยังมีโรงเรียนราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนที่เปิดสอนบุตรหลานของพวกผู้ลากมากดีที่ย้ายจากกรุงเทพฯ มาตั้งหลักแหล่งที่ชุมชนตลาดทำนายนนนทบุรีตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๔ โรงเรียนแห่งนี้เป็นโรงเรียนที่มีระบบการเรียนการสอนที่ได้มาตรฐานเทียบเท่ากับโรงเรียนในต่างประเทศได้^{๑๐๑} ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๙ โรงเรียนราชวิทยาลัยถูกโอนไปรวมกับโรงเรียนมหาดเล็กหลวงที่กรุงเทพฯ และเปลี่ยนชื่อเป็น โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย เนื่องจากเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๐๒}

อย่างไรก็ตาม ระบบการศึกษาของชุมชนตลาดทำนายนนนทบุรีส่วนใหญ่เป็นการศึกษาระดับพื้นฐานที่เปิดเป็นโรงเรียนประชาบาลตามวัดซึ่งมีบทบาทที่สำคัญต่อการศึกษามากของชุมชน วัดจึงมีบทบาทสำคัญต่อการปลูกฝังธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม และความเชื่อต่างๆ ต่อชุมชนเป็นอย่างมาก ในช่วงก่อน พ.ศ. ๒๔๗๑ วัดเป็นศูนย์กลางทั้งทางด้านการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีเหมือนกับในชุมชนอื่นๆ ของสังคมไทย วัดที่มีความสำคัญต่อผู้คนในชุมชนตลาดทำนายนนนทบุรี คือ วัดบางขวาง และวัดที่อยู่บริเวณใกล้เคียง เช่น วัดบางด้วน (วัดทินกรนิมิตร์) และวัดลานวั (วัดลานนาบุญ) ซึ่งคนในชุมชนตลาดทำนายนนนทบุรีส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนาและนิยมมาทำบุญด้วยการบริจาคทรัพย์เพื่อใช้ในการสร้างกุฏิ สร้างศาลา ปฏิสังขรณ์วัด รวมทั้งการช่วยลงแรงเพื่อพัฒนาวัดในด้านต่างๆ^{๑๐๓} นอกจากนี้ ในด้านธรรมเนียมประเพณีนิยมผู้คนในชุมชนก็ผูกพันกับวัดตั้งแต่เกิด นับตั้งแต่ให้หลวงพ่อดังชื่อให้เด็กแรกเกิดเพื่อเป็นสิริมงคล เมื่อเด็กโตขึ้นก็ไว้จุกไว้แกละจนถึงอายุสิบกว่าปีก็ให้หลวงพ่อกำทำพิธีโกนจุกให้พอถึงวัยแต่งงานหลวงพ่อก็จะดูฤกษ์ยามที่เป็นสิริมงคลให้ กระทั่งเมื่อสิ้นอายุขัยก็ทำพิธีศพที่วัด^{๑๐๔}

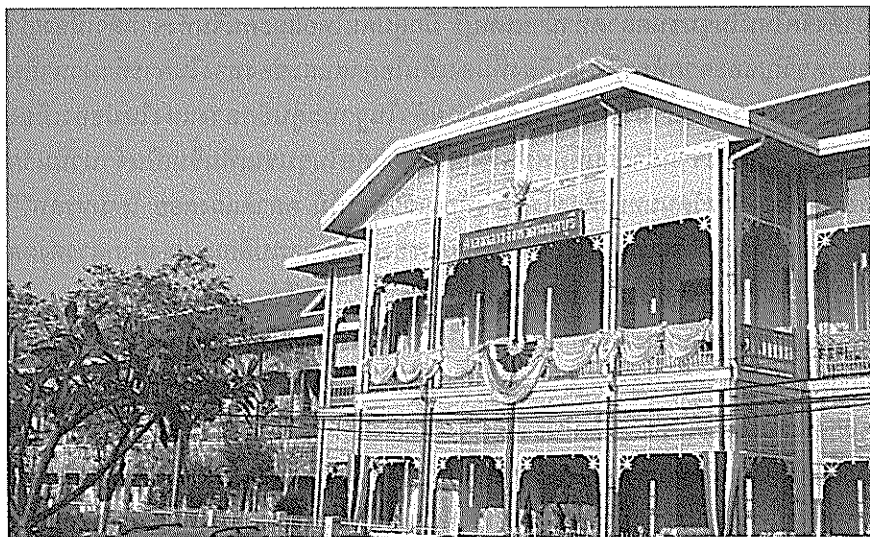
วิถีชีวิตชุมชนตลาดทำนายนนนทบุรีในช่วงก่อน พ.ศ. ๒๔๗๑ เป็นวิถีชีวิตที่มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ผู้คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนผลไม้และทำเครื่องปั้นดินเผาและมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนในด้าน

การศึกษา ศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งเป็นลักษณะของวิถีชีวิตแบบเดียวกับคนในชุมชนอื่นๆ ทั่วไปของไทย แต่เมื่อมีการย้ายเมืองนนทบุรีและเรือนจำกองมหันตโทษมายังชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรีนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ ชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรีก็ขยายตัวมากขึ้น อีกทั้งยังส่งผลให้วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๕๐๓

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๕๐๓ แบ่งได้เป็น ๒ ระยะ คือ ระยะที่ ๑ (พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๔๘๔) เป็นช่วงที่ชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรีพัฒนาและขยายตัวอย่างต่อเนื่องหลังการย้ายตัวเมืองนนทบุรีและเรือนจำกองมหันตโทษเข้ามายังชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรี การเปลี่ยนแปลงในระยะที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๕๐๓) เป็นช่วงที่การพัฒนาของชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรีชะลอตัวลงภายหลังวิกฤตการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ พ.ศ. ๒๔๘๕ และสงครามโลกครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๔๘๘

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรีระยะที่ ๑ (พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๔๘๔) เกิดจากปัจจัยสำคัญ ๒ ประการ คือ การย้ายตัวเมืองนนทบุรีและการย้ายเรือนจำกองมหันตโทษมาสู่ชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรี สาเหตุของการย้ายเป็นผลสืบเนื่องมาจากที่ตัวเมืองเก่าตลาดขวัญบริเวณวัดท้ายเมืองขยายตัวจนเกิดความแออัดและเริ่มเสื่อมโทรมลง ทั้งสถานที่ราชการต่างๆ ก็มีสภาพทรุดโทรมเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นที่ว่าการเมืองตลาดขวัญ^{๒๔} โรงพักกองตระเวนเมืองนนทบุรี^{๒๕} รวมทั้งกองตระเวนเมือง^{๒๖} ทำให้เกิดปัญหาความไม่พร้อมในการปฏิบัติหน้าที่ของราชการ ปัญหาดังกล่าวจึงมีความจำเป็นที่จะต้องสรรหาพื้นที่ใหม่เพื่อขยายขยายกิจการบ้านเมืองและอำนวยความสะดวกให้แก่การปฏิบัติราชการมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรีจึงได้รับเลือกให้เป็นพื้นที่สำหรับการตั้งตัวเมืองนนทบุรีแห่งใหม่เพราะตั้งอยู่บนที่ดินอันมีภูมิทัศน์ที่สวยงามและกว้างขวางเพียงพอสำหรับการขยายตัวของหน่วยงานราชการเมืองนนทบุรี ใน พ.ศ. ๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานพื้นที่ของโรงเรียนราชวิทยาลัยเดิมให้แก่กระทรวงมหาดไทยเพื่อใช้เป็นสถานที่ตั้งของเมือง

ศาลากลางจังหวัดนนทบุรีหลังเก่า บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี
ที่มา : ภาพถ่ายจากการสำรวจพื้นที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี, ๒๑ มีนาคม ๒๕๕๑.

นนทบุรีแห่งใหม่^{๒๗} หลังจากนั้นกระทรวงมหาดไทยก็เริ่มดำเนินการย้ายเมืองนนทบุรีจากตลาดขวัญมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีจนสำเร็จใน พ.ศ. ๒๔๗๑^{๒๘} โดยดำเนินการควบคู่ไปกับการย้ายเรือนจำกองมหันตโทษจากพระนครมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีด้วย ใน พ.ศ. ๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้สร้างเรือนจำกองมหันตโทษแห่งใหม่ขึ้นที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี^{๒๙} และต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๔ เมื่อสร้างเรือนจำเสร็จก็ให้ย้ายเรือนจำกองมหันตโทษจากพระนครมายังตำบลบางขวาง ต่อมากระทรวงมหาดไทยได้เปลี่ยนชื่อเรือนจำกองมหันตโทษเป็น “เรือนจำกลางบางขวาง” นับตั้งแต่วันที่ ๒ ธันวาคม ๒๔๘๔ เป็นต้นมา^{๓๐}

หลังการย้ายตัวเมืองนนทบุรีและเรือนจำกองมหันตโทษมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีได้กลายเป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ของเมืองนนทบุรี มีการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ หลายประการด้วยกัน ดังเช่นมีการเคลื่อนย้ายของผู้คนจากต่างถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยและทำมาหากินในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีมากยิ่งขึ้น โดยมีทั้งกลุ่มข้าราชการและครอบครัวที่ต้องย้ายตามหน่วยราชการที่สังกัดซึ่ง

มาจัดใหม่ในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี มีกลุ่มคนไทยและคนจีนทั้งจากตัวเมืองเก่า ตลาดขวัญและจากท้องที่ใกล้เคียงที่มองเห็นโอกาสและช่องทางในการทำมาหากิน ในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีที่กำลังขยายตัวในฐานะศูนย์กลางแห่งใหม่ของเมือง นนทบุรี^{๓๐} ผู้คนจากต่างถิ่นที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ทางจังหวัดนนทบุรีต้องจัดสร้างห้องแถวเรือนไม้ ตลาดแฝงลอย โรงมหรสพ^{๓๑} และโรงฆ่าสัตว์^{๓๒} ขึ้นเพื่อรองรับการขยายตัวของเมือง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผล ต่อรูปแบบการประกอบอาชีพของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีด้วยเช่นกัน

การทำสวนและการทำเครื่องปั้นดินเผาซึ่งเป็นอาชีพพื้นถิ่นดั้งเดิมของชุมชน มีการขยายตัวมากขึ้นหลัง พ.ศ. ๒๔๗๑ โดยผู้คนที่อพยพเข้ามาใหม่ทำหน้าที่เป็นพ่อค้า คนกลางรับซื้อสินค้าจากผู้ผลิตไปขายต่อ ซึ่งเจ้าของผลผลิตก็เต็มใจเพราะไม่ต้องเสียเวลา ในการนั่งขายปลีกที่ละน้อย อาชีพพ่อค้าคนกลางจึงเพิ่มมากขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว^{๓๓} นอกจากนี้ กลุ่มคนจีนที่ย้ายเข้ามาเช่าซื้อห้องแถวเรือนไม้ใช้เป็นบ้านพักอาศัยและเปิด เป็นร้านขายของชำบริเวณชั้นล่าง^{๓๔} ซึ่งชาวบ้านเรียกร้านขายของชำเหล่านี้ว่า “ร้านเจ๊ก” อาชีพที่ขยายตัวมากอีกอาชีพหนึ่งคือ การค้าขายสินค้าทางเรือ พ่อค้าแม่ค้านำเรือพาย เรือแจวเข้ามาขายสินค้าตามคลองและตามริมน้ำมากขึ้นตามไปด้วยโดยมีทั้งเรือขาย กว๊ายเตี่ยว กาแฟ ข้าวโพดต้ม ขนม ข้าวสาร อาหารสด อาหารแห้งต่างๆ^{๓๕} ดังนั้น นอกจากร้านขายของชำแล้ว ชาวบ้านในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีจึงมีอีกทางเลือกหนึ่ง ในการจับจ่ายซื้อหาสินค้าที่ใช้ในชีวิตประจำวันจากเรือขายสินค้าต่างๆ ที่เข้ามายังชุมชน อีกด้วย

ส่วนด้านการศึกษาหลัง พ.ศ. ๒๔๗๑ นั้นพบว่ามีการพัฒนามากยิ่งขึ้นโดย นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๔ โรงเรียนวัดบางด้วนได้ขยายการสอนสายอาชีพเพิ่มขึ้นจากการ เปิดสอนเฉพาะสายสามัญ ซึ่งเป็นการสอดคล้องกับแผนพัฒนาตามนโยบายของเทศบาล นนทบุรีที่สนับสนุนให้โรงเรียนประชาบาลต่างๆ สอนวิชาทอเสื่อแบบจันทบูรณเพื่อรองรับ อาชีพนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาโดยให้ทำงานประจำในโรงงานทอเสื่อของจังหวัด นนทบุรี^{๓๖} มีการก่อตั้งโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรีใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ที่ศาลากลาง จังหวัดนนทบุรี^{๓๗} ในสมัยนั้นเด็กผู้หญิงเมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาแล้วจะไม่เรียนรวมกับเด็ก ผู้ชาย เด็กผู้หญิงจึงไม่มีโอกาสได้เรียนในระดับที่สูงขึ้น การตั้งโรงเรียนสตรีประจำจังหวัด นนทบุรีนับเป็นการยกระดับและเปิดโอกาสทางการศึกษาของเด็กผู้หญิงในชุมชนให้

เท่าเทียมกับเด็กผู้ชาย^{๔๑}

ในช่วงหลัง พ.ศ. ๒๔๗๑ การคมนาคมก็ได้รับการพัฒนาเช่นกัน ถนนสายแรกของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕^{๔๒} ได้รับการพัฒนาและสร้างเพิ่มเติมเป็นระยะทางยาวเกือบ ๒๐ เส้นใน พ.ศ. ๒๔๗๒^{๔๓} ในปีเดียวกันบริษัทรถไฟบางบัวทองจำกัดซึ่งเป็นเจ้าของกิจการเดินรถไฟสายพระยาธรรมพงศ์ได้ดำเนินการขอเปลี่ยนเส้นทางรถไฟภายหลังการย้ายตัวเมืองมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี โดยจากเดิมที่แยกไปรับผู้โดยสารที่ตัวเมืองเก่าตลาดขวัญเปลี่ยนมาแยกเข้าสู่ตัวเมืองใหม่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีแทน^{๔๔} นอกจากนี้ มีการก่อสร้างถนนสายกรุงเทพฯ-นนทบุรีหรือถนนประชากราษฎรขึ้นเพื่อเชื่อมโยงการคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับนนทบุรี ซึ่งเริ่มใน พ.ศ. ๒๔๗๒ และเสร็จสมบูรณ์ใน พ.ศ. ๒๔๘๒^{๔๕}

การพัฒนาชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีในทันสมัยขึ้นเพื่อรองรับการขยายตัวในฐานะเมืองใหม่ ทั้งการพัฒนาด้านระบบสาธารณูปโภคโดยเฉพาะเรื่องไฟฟ้าและน้ำประปา ผลการศึกษาพบว่าชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีมีไฟฟ้าและน้ำประปาใช้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๔ เนื่องจากมีการปรับปรุงระบบไฟฟ้าและน้ำประปาเพื่อใช้ในเรือนจำกองมหันตโทษ ส่งผลให้มีการขยายการจ่ายน้ำประปาและไฟฟ้าให้แก่ชาวบ้านในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีไปด้วย ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๘๒ มีการสื่อสารทางโทรเลขและโทรศัพท์ให้บริการ ณ ที่ทำการไปรษณีย์นนทบุรีบริเวณปากคลองบางขวางด้วย^{๔๖}

กล่าวสรุปได้ว่าหลังการย้ายตัวเมืองนนทบุรีและเรือนจำกองมหันตโทษมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีในฐานะตัวเมืองแห่งใหม่เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาในหลายด้าน การขยายตัวของชุมชนอันเป็นผลมาจากการย้ายเข้ามาของผู้คนต่างถิ่นซึ่งส่งผลให้มีการปลูกสร้างห้องแถวเรือนไม้ ตลาดแผงลอย โรงมหรสพ โรงฆ่าสัตว์ รวมไปถึงการขยายตัวของการค้าขาย การพัฒนาด้านการศึกษา เส้นทางคมนาคมและระบบสาธารณูปโภค วิถีชีวิตของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีที่แม้ส่วนหนึ่งยังคงมีความเป็นอยู่แบบท้องถิ่นดั้งเดิมก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามการขยายตัวของสังคมเมืองเช่นกัน

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีระยะที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๕๐๓) เกิดจากปัจจัยสำคัญ ๒ ประการ คือ การเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ พ.ศ. ๒๔๘๕ และภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๔๘๘ ซึ่งทำให้พัฒนาการของชุมชนตลาด

ทำนํานนทบุรีชะลอตัวและหยุดชะงักลงระยะหนึ่ง เมื่อเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ พ.ศ. ๒๔๘๕ ระดับน้ำในขณะนั้นท่วมสูงต่อเนื่องยาวนานตั้งแต่เดือนกันยายนจนถึงเดือนพฤศจิกายน สภาพเมื่อนนทบุรีทั้งสองข้างทางริมฝั่งแม่น้ำมีระดับน้ำท่วมสูงประมาณครึ่งหนึ่งของตัวบ้าน ซึ่งเป็นเหตุให้สวนผลไม้และบ้านเรือนของชาวบ้านถูกน้ำท่วมเสียหายเป็นจำนวนมาก^{๕๕}

ผลกระทบของน้ำท่วมทั้งเมืองนนทบุรีทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่สามารถประกอบอาชีพได้จึงเกิดการขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภค^{๕๖} หน่วยงานราชการหลายหน่วยงานต้องให้ความช่วยเหลือแก่ชาวบ้านในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีโดยนำเอาข้าวสาร เกลือ ปลาเค็ม กะปิ ฯลฯ มาแจกจ่ายให้กับผู้ประสบภัยเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนในเมืองต้น^{๕๗} นายสนอง เมื่อกล่าวถึงถึงการไปรับแจกข้าวสารจากทางการว่า “...จำได้ว่าต้องเอาหม้อดินเผาที่บ้าน ลอยคอไปรับแจกข้าวที่หน้าศาลากลางเลยทีเดียว...”^{๕๘} ส่วนทางด้านสวนผลไม้ของชาวบ้านนายบันเทิง เครือเฟ่งกล่าวไว้ว่า “...เวลาน้ำท่วม ต้นไม้ในสวนที่ปลูกไว้ตายเกือบหมดไม่มีอะไรเหลือเลย ที่เหลือก็มีแค่ต้นมะพร้าวกับต้นทองหลางที่ไม่ตายเพราะเป็นไม้ชอบน้ำ...”^{๕๙} เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเห็นได้ว่าอุทกภัยครั้งนี้ได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวสวนในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีเป็นอย่างมากเนื่องจากสวนถูกน้ำท่วมจนสวนล้ม เจ้าของสวนบางรายถึงกับสิ้นเนื้อประดาตัว ภาวะน้ำท่วมยังส่งผลต่อการค้าขายในชุมชนด้วย ทั้งนี้ เพราะตลาดในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีเป็นแหล่งรับซื้อผลผลิตจากสวนไปขายต่อให้ผู้บริโภค เมื่อขาดแคลนผลผลิตจึงทำให้การค้าขายชะลอตัวและซบเซาตามไปด้วย^{๖๐}

นอกจากอุทกภัยครั้งใหญ่ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ แล้ว ในช่วงเวลาเดียวกันชาวบ้านในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรียังได้รับผลกระทบจากภาวะสงครามโลกครั้งที่สองที่ขยายตัวเข้ามายังประเทศไทยหลังจากที่กองทัพญี่ปุ่นเคลื่อนกำลังทหารผ่านประเทศไทยเมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๔๘๔ จนรัฐบาลไทยในท้ายที่สุดต้องประกาศสงครามต่ออังกฤษและสหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕^{๖๑} สถานการณ์บ้านเมืองที่ไม่เป็นปกติในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีเมื่อมีการโจมตีทางอากาศจากฝ่ายสัมพันธมิตรซึ่งทิ้งระเบิดตามจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญดังกรณีที่ทิ้งระเบิดทำลายสะพานพระราม ๖ เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๔๘๗ ซึ่งทำให้

สะพานพระราม ๖ และถนนประชากรราษฎร์ได้รับความเสียหาย^{๕๒} เส้นทางคมนาคมทางบก ระหว่างนนทบุรีกับพระนครจึงถูกตัดขาดลง การเดินทางและการขนส่งสินค้าระหว่าง นนทบุรีกับกรุงเทพฯ มีความยากลำบากมากขึ้น อีกทั้งในภาวะสงครามชาวบ้าน ยังไม่สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างปกติ เมื่อมีสัญญาณเตือนภัยชาวบ้านต้องพากันไป หลบในสวนหรือหลุมหลบภัยที่เทศบาลสร้างไว้ในบริเวณที่ว่าการอำเภอเมืองนนทบุรี ตรงศาลากลางจังหวัด^{๕๓} ในเวลากลางคืนทุกบ้านต้องปิดไฟกันหมดทั้งชุมชนเพราะ ต้องระวังภัยจากการโจมตีทางอากาศ

ในช่วงสงครามยังมีคนจากกรุงเทพฯ จำนวนหนึ่งอพยพหนีภัยสงครามเข้ามาที่ ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี เนื่องจากพื้นที่ในกรุงเทพฯ ถูกโจมตีทางอากาศบ่อยครั้ง มากกว่า ทางกรมได้ประกาศให้ผู้คนที่อยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัยอพยพออกจากพระนครไปยัง พื้นที่ที่มีความเสี่ยงน้อยกว่าและอำเภอนนทบุรีก็เป็นสถานที่หนึ่งที่ทางการแนะนำให้ อพยพเข้ามาหลบภัยสงคราม^{๕๔} ดังนั้น การอพยพของผู้คนจากกรุงเทพฯ มายังชุมชน ตลาดทำน่านนนทบุรีในช่วงสงครามมีส่วนทำให้ชาวบ้านทั่วไปมีช่องทางเพิ่มพูนรายได้ ด้วยการแบ่งบ้านให้ผู้อพยพเข้ามาเช่าอยู่อาศัย รวมทั้งขายสินค้าอุปโภคบริโภคให้กับ ผู้ที่เข้ามาใหม่ รายได้ดังกล่าวได้ช่วยบรรเทาความเดือดร้อนจากภาวะสงครามได้บ้าง^{๕๕} นอกจากการสนับสนุนให้มีการอพยพผู้คนจากกรุงเทพฯ หนีภัยสงครามไปยังอำเภอ นนทบุรีแล้ว รัฐบาลยังได้สร้างถนนเพื่อเพิ่มช่องทางในการอพยพขึ้นมาอีกสองสาย คือ ถนนพิบูลสงคราม และถนนนนทบุรี-ตลาดขวัญ ถนนพิบูลสงครามสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๘๖ เป็นถนนตัดเลียบแม่น้ำเจ้าพระยาเชื่อมการคมนาคมระหว่างเมืองนนทบุรีกับ ตำบลบางซื่อของกรุงเทพฯ^{๕๖} ส่วนถนนนนทบุรี-ตลาดขวัญ ซึ่งต่อมาคือ ถนนนนทบุรี สาย ๑ ได้ขยายจากถนนหน้าเรือนจำกลางบางขวางเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗^{๕๗}

ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีทั้งอุทกภัยครั้งใหญ่และภาวะ สงครามโลกครั้งที่สองนำมาซึ่งความเดือดร้อนแก่คนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี เป็นอย่างมาก วิกฤตการณ์ทั้งสองด้านทำให้พัฒนาการของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ชะลอตัวลงเมื่อเทียบกับก่อนเกิดวิกฤตการณ์ อย่างไรก็ตาม ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นต้น ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีก็ฟื้นตัวและพัฒนาจนเจริญขึ้นอีกครั้ง

แผนการพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๒๖

นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทยในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๐๙ มีส่วนส่งเสริมให้จังหวัดนนทบุรีเป็นหนึ่งในเมืองบริวารหรือเมืองปริมณฑลของกรุงเทพฯ เนื่องจากนนทบุรีเป็นจังหวัดที่อยู่ติดกับเมืองหลวงโดยมีระยะทางห่างจากเมืองหลวงเพียง ๑๓ กิโลเมตร รัฐบาลจึงเห็นความสำคัญที่จะต้องเร่งพัฒนาเมืองนนทบุรีให้เป็นเมืองที่มีความเจริญก้าวหน้าและทันสมัยเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ^{๕๘} ชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรีซึ่งเป็นที่ตั้งของตัวเมืองนนทบุรีจึงได้รับการพัฒนาก่อนพื้นที่ส่วนอื่นๆ ของจังหวัด การพัฒนาในช่วงแรกระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๐๙ ภาครัฐเป็นผู้ผลักดันหลักให้มีการดำเนินการขึ้นเพื่อให้ชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรีมีความพร้อมในการรองรับกับการขยายตัวทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมซึ่งเอกชนจะเข้ามาดำเนินการในระยะต่อมา

การพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ เริ่มจากการพัฒนาพื้นที่ในบริเวณตัวเมืองซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรี จังหวัดนนทบุรีตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้ผลักดันให้มีการปรับปรุงห้องแถวเรือนไม้ที่มีสภาพเสื่อมโทรมในชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรีสร้างเป็นอาคารพาณิชย์หรือตึกแถว ใน พ.ศ. ๒๕๐๘ มีการก่อสร้างอาคารพาณิชย์ของเทศบาลทั้งหมด ๑๑ บล็อก ๑๒๓ คูหา นอกจากนั้น ยังได้ผลักดันให้เอกชนสร้างอาคารพาณิชย์อีกเป็นจำนวน ๑๕ บล็อก ๑๕๕ คูหา^{๕๙} ขณะเดียวกันก็มีการพัฒนาบริเวณตัวเมืองนนทบุรีโดยปรับปรุงสถานที่ราชการต่างๆ เช่น ศาลากลางจังหวัด ที่ว่าการอำเภอเมืองนนทบุรี สำนักงานเทศบาลเมืองนนทบุรี^{๖๐} ส่วนการพัฒนาเส้นทางคมนาคมนั้นมีการปรับปรุงถนนสายสำคัญของชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรีทั้งสามสาย คือ ถนนประชาราษฎร์ ถนนพินุลสงคราม และถนนนนทบุรี-ตลาดขวัญ รวมทั้งการพัฒนาถนนซอยต่างๆ อีกหลายแห่งด้วยกัน^{๖๑}

การพัฒนาในด้านการศึกษา มีการตั้งโรงเรียนอนุบาลนนทบุรีซึ่งเป็นโรงเรียนอนุบาลแห่งแรกของจังหวัดนนทบุรีโดยใช้อาคารเดิมของโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรีซึ่งย้ายออกไปยังถนนพินุลสงครามบริเวณวัดพลับพลา^{๖๒} นอกจากนั้น ยังเริ่มมีการจัดตั้งโรงเรียนของเอกชน คือ โรงเรียนดรุณาลัยนนทบุรี ซึ่งตั้งอยู่บริเวณริมคลอง

จังหวัดนนทบุรีขึ้น ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ โดยมุ่งหวังให้เป็นจุดศูนย์กลางของการศึกษาประเภท โสวัตศนศึกษาและแหล่งค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมนอกห้องเรียนให้กับนักเรียนและประชาชนทั่วไป^๔

นอกจากการพัฒนาเมืองนนทบุรีในด้านต่างๆ เพื่อรองรับการขยายตัวของ กรุงเทพฯ ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ทางจังหวัดนนทบุรียังได้มีการพัฒนาสถาบันการเงิน การสร้างตลาดสดถาวร ตลาดผลไม้ การจัดประกวดผลไม้ของเมืองนนทบุรีและตลาดนัด ทุกเรียนเพื่อพัฒนาด้านเศรษฐกิจอีกด้วย การพัฒนาสถาบันการเงินของเมืองนนทบุรี เริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓ โดยทางจังหวัดนนทบุรีพยายามส่งเสริมให้ธนาคารต่างๆ ขยาย สาขาเข้ามาตั้งในบริเวณตัวเมืองนนทบุรีเพื่อความสะดวกในการหมุนเวียนด้านการเงิน นับจากธนาคารออมสิน ธนาคารเกษตร ธนาคารไทยพัฒนา และธนาคารกรุงเทพฯ พาณิชยการ ซึ่งเข้ามาจัดตั้งสาขาในจังหวัดนนทบุรี^๕ นอกจากนี้ ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ มีการ เปิดสถานธนาณูปถาสหรือโรงรับจำนำเพื่อช่วยให้การหมุนเวียนทางการเงินของชุมชน เกิดความคล่องตัวมากขึ้น^๖ มีการสร้างตลาดสดถาวรและตลาดผลไม้เพื่อกระจายสินค้า ของชุมชนโดยเริ่มดำเนินการขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๐๔ ซึ่งทางเทศบาลภูเงินมาจากคณะกรรมการ กองเงินทุนส่งเสริมกิจการเทศบาลเพื่อนำเงินมาใช้ในการก่อสร้างตลาดสดถาวรและ ตลาดผลไม้ด้วยการรื้อโรงมหรสพเดิมซึ่งมีสภาพเสื่อมโทรมออกสร้างเป็นตลาดแห่งใหม่ ขึ้นทดแทน^๗ จังหวัดนนทบุรียังส่งเสริมการตลาดโดยจัดประกวดผลไม้เมืองนนท์ที่บริเวณ ศาลากลางจังหวัดเพื่อเป็นการส่งเสริมการขายผลผลิตของเมืองนนทบุรีขึ้นทุกปีนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ อีกทั้งยังจัดตลาดนัดทุเรียนขึ้นในบริเวณตลาดสดเทศบาลหลังใหม่และ ตลาดผลไม้ นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ ทั้งนี้ เพื่อระบายผลผลิตของสวนออกสู่ตลาด ให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น^๘

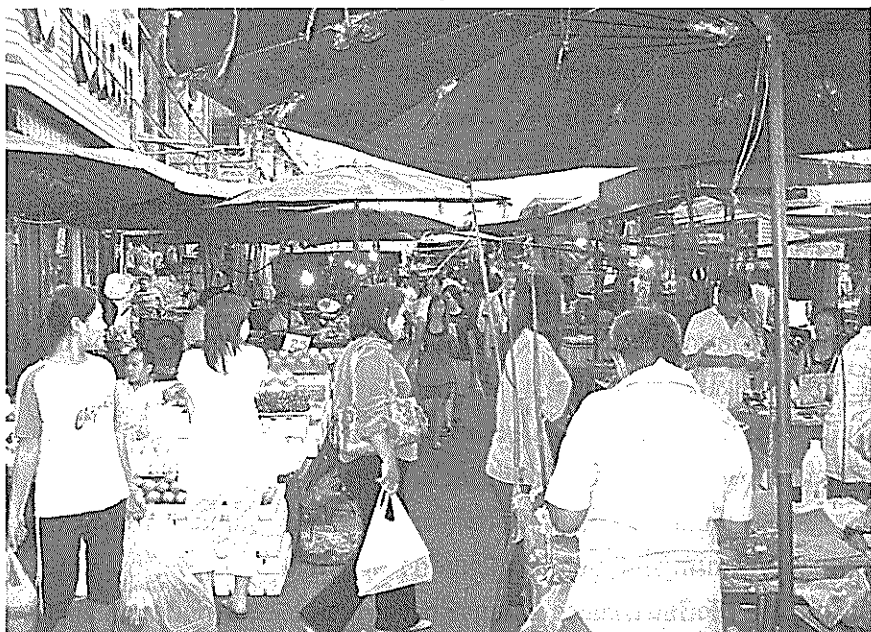
แผนงานพัฒนาเมืองนนทบุรีที่ดำเนินการโดยภาครัฐทำให้ชุมชนตลาดทำน้ำ นนนทบุรีพัฒนาทั้งด้านสังคมและเศรษฐกิจก่อนพื้นที่ส่วนอื่นๆ ของจังหวัดโดยเฉพาะ ในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๐๙ ต่อมาภาคเอกชนได้มองเห็นถึงความพร้อมทาง เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน้ำนนทบุรีที่มีมากขึ้นจึงเข้ามาอาศัยและประกอบ ธุรกิจชุมชนมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การเติบโตของชุมชนที่พัฒนาเป็นสังคมเมืองได้ส่ง ผลกระทบต่ออาชีพพื้นถิ่นดั้งเดิมของชุมชนอย่างมากด้วย กล่าวคือ เมื่อเศรษฐกิจและ สังคมของชุมชนตลาดทำน้ำนนทบุรีพัฒนามากขึ้นเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ

และผู้คนจากต่างถิ่นอพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนมากขึ้น จำนวนประชากรของชุมชนก็เพิ่มมากขึ้นตามลำดับซึ่งสอดคล้องกับตัวเลขของประชากรในอำเภอเมืองนนทบุรี นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓ มีทั้งสิ้น ๕๓,๕๙๓ คน^{๖๙} ใน พ.ศ. ๒๕๐๙ มีประชากร ๗๒,๗๖๒ คน^{๗๐} และใน พ.ศ. ๒๕๑๓ มีประชากร ๙๙,๓๕๙ คน^{๗๑} ซึ่งคิดเป็นจำนวนเพิ่มขึ้นจาก พ.ศ. ๒๕๐๓ ถึงร้อยละ ๔๖.๑ โดยผู้คนที่ย้ายเข้ามาอาศัยส่วนใหญ่มาจากกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียงเช่น อุทัยธานี นครปฐม และสุพรรณบุรี

เมื่อมีผู้คนอพยพเข้ามาอาศัยมากขึ้นก็ทำให้มีการจับจองพื้นที่ปลูกสร้างที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะอาคารพาณิชย์ บ้านจัดสรรและห้องชุดต่างๆ มีจำนวนเพิ่มขึ้นตามไปด้วย ทั้งนี้ มีข้อมูลเชิงสถิติบันทึกว่า ใน พ.ศ. ๒๕๑๓ เขตเทศบาลเมืองนนทบุรีมีจำนวนผู้อยู่อาศัยในบ้านเดี่ยวทั้งสิ้น ๓,๑๐๖ ครั้วเรือน ในเรือนแถว ห้องแถวและตึกแถว มีจำนวน ๑,๒๓๔ ครั้วเรือน และมีผู้อยู่อาศัยในห้องชุดจำนวน ๑๑ ครั้วเรือน^{๗๒} ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๒๓ เมื่อมีการสร้างบ้านสมัยใหม่เพิ่มขึ้น ได้พบสถิติเปลี่ยนแปลงใหม่ว่า ในเขตเทศบาลเมืองนนทบุรีมีผู้อยู่อาศัยในบ้านเดี่ยว จำนวน ๓,๖๔๗ ครั้วเรือน บ้านแฝดจำนวน ๑๖๐ ครั้วเรือน เรือนแถว ห้องแถว ตึกแถวจำนวน ๑,๗๘๒ ครั้วเรือนและมีจำนวนผู้อยู่อาศัยในห้องชุดทั้งสิ้น ๑๑๐ ครั้วเรือน^{๗๓} สถิตินี้ดังกล่าวทำให้เห็นการเพิ่มขึ้นของจำนวนครั้วเรือนที่อพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนตลาดทำนายนนท์บุรี รวมทั้งเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบบ้านพักอาศัยที่มีลักษณะแบบสังคมเมืองมากขึ้น

การอพยพเข้ามาของผู้คนต่างถิ่นส่งผลให้ความต้องการพื้นที่สำหรับที่พักอาศัยเพิ่มขึ้น นายทุนบ้านจัดสรรจึงเข้ามากว้านซื้อที่ดินในชุมชนตลาดทำนายนนท์บุรีในราคาที่สูงมากขึ้น^{๗๔} ประกอบกับชาวสวนซึ่งกำลังประสบปัญหาน้ำท่วมครั้งใหญ่ใน พ.ศ. ๒๕๒๖^{๗๕} ปัญหาน้ำเค็มเข้าสวนในทุกๆ ปี^{๗๖} รวมทั้งปัญหาการขาดผู้สืบทอดอาชีพทำสวน^{๗๗} ปัญหาเหล่านี้จึงมีส่วนผลักดันให้ชาวสวนจำนวนมากตัดสินใจเลิกทำสวนและขายที่ดินให้นายทุนทำเป็นบ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์ และอาคารชุด ส่วนอาชีพทำเครื่องปั้นดินเผาซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมอีกอาชีพหนึ่งก็ประสบกับภาวะเสื่อมโทรม ทั้งนี้ เนื่องจากมีหม้ออลูมิเนียมที่มีความคงทนกว่าและราคาถูกกว่าเข้ามาแทนที่^{๗๘} รวมทั้งปัญหาจากการขาดผู้สืบทอด อาชีพปั้นหม้อดินเผาก็หมดบทบาทความสำคัญลงเช่นเดียวกับอาชีพทำสวน^{๗๙}

แม้การขยายตัวของสังคมเมืองซึ่งส่งผลให้อาชีพทำสวนและเครื่องปั้นดินเผาซึ่ง

ตลาดทำน่านนทบุรีในปัจจุบัน

ที่มา : ภาพถ่ายจากการสำรวจพื้นที่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี, ๙ มีนาคม ๒๕๕๐.

เป็นอาชีพพื้นถิ่นดั้งเดิมลดบทบาทลง แต่อาชีพค้าขายของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีกลับเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ เพราะผู้คนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยใหม่โดยเฉพาะคนจีนเข้ามาเปิดกิจการการค้าขายต่างๆ อย่างเป็นล่ำเป็นสัน ทั้งร้านอาหาร ร้านขายของชำ ร้านขายยา ร้านเสื้อผ้า ร้านตัดผม และร้านกาแฟ^๑ ร้านต่างๆ เหล่านั้นไม่ได้ทำการค้าเฉพาะกับคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีเท่านั้น แต่มีผู้คนจากชุมชนอื่นในจังหวัดนนทบุรี และจังหวัดใกล้เคียง เช่น อยุธยา ปทุมธานีเข้ามาซื้อสินค้าจากร้านค้าในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีด้วย เพราะสามารถเดินทางเข้ามาซื้อสินค้าได้สะดวกทั้งเส้นทางน้ำและทางบกอีกทั้งยังไม่ต้องเดินทางไปถึงกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายและลดต้นทุนได้มาก ส่งผลให้กิจการการค้าในชุมชนขยายตัวจนกลายเป็นอาชีพหลักที่สร้างรายได้ให้กับชุมชนแทนอาชีพดั้งเดิมที่ลดบทบาทลง

เชิงอรรถ

- ^๑ เทศบาลนครนนทบุรี, “หนังสือที่ นบ ๕๒๐๐๖/๓๔๑,” ๒๘ มกราคม ๒๕๔๗.
- ^๒ เทศบาลนครนนทบุรี, “หนังสือที่ นบ ๕๒๐๐๖/๒๔๖๐,” ๓ มิถุนายน ๒๕๔๘.
- ^๓ หวน พินธุพันธุ์, ประวัติศาสตร์เมืองนนทบุรี (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗), ๔.
- ^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๐๗), ๕๔๘.
- ^๕ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติมณฑลไทย ส่วนภูมิภาคนนทบุรี (นนทบุรี : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงบ้านปากเกร็ด, ๒๕๒๕), ๒๙.
- ^๖ พระสารีสุภสังวร (สนธิ์), ประวัติวัดและเจ้าอาวาสวัดบางขวาง จังหวัดนนทบุรี (นนทบุรี : ม.ป.ท., ๒๕๙๕), ๒.
- ^๗ จัดทิพย์ นาดสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, ๒๕๔๑), ๑๙๖.
- ^๘ วรงค์ ส่งเจริญ, หนังสือพระราชทานเพลิงศพนางสายหยุด ส่งเจริญ (นนทบุรี : ม.ป.ท., ๒๕๕๐. พิมพ์ในงานศพนางสายหยุด ส่งเจริญ ๒๕๕๐), ๒๓๙.
- ^๙ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๕ น.๓.๔ ญ/๗๘, เรื่องขอให้ส่งประกาศ ให้อำเภอท้องที่เมืองนนท์ นำปิดในที่สวนตำบลบางตะนาวศรี ซึ่งหม่อมราชวงศ์สอศรีเย็นเรื่องราวของรับโชนด (๒๑ มกราคม - มีนาคม ร.ศ. ๑๑๗).
- ^{๑๐} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๕ น.๓.๔ ก/๙๑, เรื่องชี้แจงเรื่องราวราษฎรเจ้าของสวนร้องว่า นายรัมนากับคนลาวและจีนกุลี รวม ๖ คน จัดการตั้งกลองลงเส้นรังวัด ในการตัดถนนทำทางรถตัดผืนต้นผลไม้ในที่ของรัฐบาลและราษฎรเสียหายหลายอย่าง ตำบลบางขวาง ตลอดจนถึงสวนบางแพรกนั้น (๒๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๕).
- ^{๑๑} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๖ น. ๑๐.๕ก/๒๒, เรื่องเมืองนนทบุรี (๑๙-๒๑ กรกฎาคม ๒๔๕๘).
- ^{๑๒} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๕ น.๓.๔ ข/๑, เรื่องพระอินทรเทพรายงานราชการเมืองนนทบุรี (๑-๑๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๘).
- ^{๑๓} กองบัญชาการทหารสูงสุด, แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๗๔ (กรุงเทพฯ : กองทัพบก, ๒๕๔๒), ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ^{๑๔} กมล สมิตีรัตน์, การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวสวนในคลองบางกรวย นนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๕-๒๕๑๑ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๗), ๓๕.
- ^{๑๕} หาญ พงศ์สิฏานนท์, ธีระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก (พิเศษ) หาญ พงศ์สิฏานนท์ (นนทบุรี : ม.ป.ท., ๒๕๔๘. พิมพ์ในงานศพพันเอก (พิเศษ) หาญ พงศ์สิฏานนท์ กรกฎาคม ๒๕๔๘), ๖๖.

- ๑๖ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, ๒๕๔๒), ๔๖.
- ๑๗ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๕ น.๓.๔ ๗/๑, เรื่องพระอินทรเทพรายงานราชการเมืองนนทบุรี (๑-๑๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๘).
- ๑๘ พระสาธุศีลสังวร (สนธิ์), ประวัติวัดและเจ้าอาวาสวัดบางขวาง จังหวัดนนทบุรี, ๑๘-๑๙.
- ๑๙ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.๖ น.๑๐.๕๗/๑, เรื่องตั้งกรรมการตำบลกับโรงเรียนประชาบาล และครูเทศบาล (๕ กันยายน ๒๔๕๔ - ๑๒ ตุลาคม ๒๔๕๔).
- ๒๐ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๖ น. ๑๐.๕๗/๒๒, เรื่องเมืองนนทบุรี (๑๙-๒๑ กรกฎาคม ๒๔๕๕).
- ๒๑ กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดนนทบุรี, ประวัติศาลากลางหลังเก่า [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ ๗ ตุลาคม ๒๕๕๑. เข้าถึงได้จาก <http://www.nonthaburi.go.th>
- ๒๒ พระสาธุศีลสังวร (สนธิ์), ประวัติวัดและเจ้าอาวาสวัดบางขวาง จังหวัดนนทบุรี, ๑๖-๒๔.
- ๒๓ ชาญ พงศ์สิฏฐานนท์, ทัศนะในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก (พิเศษ) ชาญ พงศ์สิฏฐานนท์, ๗๔.
- ๒๔ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๕ น.๓.๔ ๖/๖, เรื่องขออนุญาตโอนเงินค่าขายเรือนจำนักโทษ ๓,๐๐๐ บาท ไปจ่ายซื้อครุภัณฑ์ สำหรับที่ว่าการอำเภอ ๔ ตำบล เงิน ๒,๐๐๐ บาท ค่าซ่อมแซม ที่ว่าการเมือง ๖๐๐ บาท ค่าครุภัณฑ์เพิ่มเติมอีก ๔๐๐ บาท รวม ๓,๐๐๐ บาท เพื่อสำหรับ ใช้อำนาจต่อไป (๒๐ สิงหาคม - ๑๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๒).
- ๒๕ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๕ น.๓.๔ ๖/๑๘, เรื่องโรงพักกองตระเวนเมืองนนท์ชำรุด (๓๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๗).
- ๒๖ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๕ น.๓.๔ ๗/๘, เรื่องงบประมาณสำหรับปี ๑๒๐ (๑๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๙).
- ๒๗ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๗ ม.๑๐/๔, เรื่องโครงการที่จะจัดสร้างคุกบางขวาง (๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ - ๑๙ พฤศจิกายน ๒๔๗๑).
- ๒๘ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติมหาดไทย ส่วนภูมิภาคนนทบุรี (นนทบุรี : สภาสงเคราะห์หญิง บ้านปากเกร็ด, ๒๕๒๕), ๔๑.
- ๒๙ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๗ ม.๑๐/๔, เรื่องโครงการที่จะจัดสร้างคุกบางขวาง (๑๘ ธันวาคม ๒๔๖๙ - ๑๙ พฤศจิกายน ๒๔๗๑).
- ๓๐ กรมราชทัณฑ์, กระทรวงมหาดไทย, ๗๒ ปี เรือนจำกลางบางขวาง, ๒๐.
- ๓๑ สัมภาษณ์นางพูน อยู่เจริญ, ๒๒ ธันวาคม ๒๕๔๙ ; สัมภาษณ์นางเหลื่อม อรุณรัตน์, ๒๒ ธันวาคม ๒๕๔๙ ; สัมภาษณ์นายคานติ วิเศษศรีสุสมิต, ๒๓ ธันวาคม ๒๕๔๙ ; สัมภาษณ์นางเกษมศรี พันธุ์สุด, ๓ กรกฎาคม ๒๕๕๑ ; สัมภาษณ์นางลำลี สาตราภัย, ๒๑ กันยายน ๒๕๕๑.

วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๓๒ (๒๕๕๓) ฉบับที่ ๒ ๖๓

- ๓๒ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.๕.๑๖.๑๐/๒๘, เรื่องรายงานการการสอบสวนการคลังทางจังหวัดนนทบุรี (๒๔๗๘-๒๔๘๐).
- ๓๓ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.๕.๑๖.๙/๒๖๐, เรื่องเทศบัญญัติงบประมาณจังหวัดนนทบุรี (๒๔๘๐).
- ๓๔ สัมภาษณ์นางเหลื่อม อรุณรัตน์, ๒๒ ธันวาคม ๒๕๔๙.
- ๓๕ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.๕.๑๖.๙/๓๗, เรื่องงบประมาณซึ่งตั้งทางจังหวัดนนทบุรี (๒๔๗๗-๒๔๗๘).
- ๓๖ สัมภาษณ์นางเพ็ญใจ อุเทนสุด, ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๕๑; สัมภาษณ์นางลำลี สาตราภัย, ๒๑ กันยายน ๒๕๕๑.
- ๓๗ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.๕.๑๖.๙/๓๗, เรื่องงบประมาณซึ่งตั้งทางจังหวัดนนทบุรี (๒๔๗๗-๒๔๗๘).
- ๓๘ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.๕๐/๘๖๕, เรื่องรายงานการเปิดโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรี (๒๔ พฤษภาคม - ๘ มิถุนายน ๒๔๗๖).
- ๓๙ บุญช่วย กล่อมเอี้ยง, มนัสวาส บุญญารุส และ พวงร้อย กล่อมเอี้ยง, ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นศึกษากรมบ้านสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี, ๓๐.
- ๔๐ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๕ น.๓.๔ ก/๙๑, เรื่องชี้แจงเรื่องราวราษฎรเจ้าของสวนร้องว่านายรัมนากับคนลาวและจีนกุสึ รวม ๖ คน จัดการตั้งกล้อลงเส้นรังวัด ในการตัดถนนทำทางรถตัดผืนต้นผลไม้ในที่ของรัฐบาลและราษฎรเสียหายหลายอย่าง ตำบลบางขวาง ตลอดจนถึงสวนบางแพรกนั้น (๒๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๕).
- ๔๑ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๗ ม.๒๖.๕/๒๔๙, เรื่องกำแพงคูบางขวางเขียงเป็นเหตุให้ต้องเสียเงินอีกมาก (๒๐-๒๖ กรกฎาคม ๒๔๗๒).
- ๔๒ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๗ พ.๕.๒/๑ เรื่องรกรางเจ้าพระยารวงษ์ หรือรกรางราษฎรสายบางบัวทอง (๑๓ มิถุนายน ๒๔๕๔ - ๑๐ มิถุนายน ๒๔๗๓).
- ๔๓ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.๒.๒/๑๐๙, เรื่องกรมโยธาเทศบาล ขอเชิญข้าราชการไปในการเปิดทางสายกรุงเทพฯ-นนทบุรี (๒๔๘๒).
- ๔๔ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, มท.๕.๑๖.๙/๓๗, เรื่องงบประมาณซึ่งตั้งทางจังหวัดนนทบุรี (๒๔๗๗-๒๔๗๘).
- ๔๕ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.๐๒๐๑.๒/๘ เรื่องไปแจกราษฎรที่ประสบทุกข์ พ.ศ. ๒๔๘๕ (๒๔๘๕).
- ๔๖ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.๐๒๐๑.๒/๑๐, เรื่องอุทกภัย พ.ศ. ๒๔๘๕ (๒๔๘๕).
- ๔๗ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สร.๐๒๐๑.๒/๘, เรื่องไปแจกราษฎรที่ประสบทุกข์ พ.ศ. ๒๔๘๕ (๒๔๘๕).

๖๔ ภควุฒิ ทวียศ

- ๔๘ สัมภาษณ์นายสนอง เขื่อนแก้ว, ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๕๑.
- ๔๙ สัมภาษณ์นายบันเทิง เครือเฟื่อง, ๓ กรกฎาคม ๒๕๕๑.
- ๕๐ สัมภาษณ์นางสุนันทา พงศ์สิริฐานนท์, ๒๒ ธันวาคม ๒๕๔๙.
- ๕๑ พงศทิพย์ เกียรติสทกุล, “การศึกษาการขยายตัวของกองทัพญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา : มุมมองทางสังคม-วัฒนธรรม,” วารสารวิจัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕, ๑ (มิถุนายน - พฤศจิกายน ๒๕๔๕) : ๓๔.
- ๕๒ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (๒) สร.๐๒๐๑.๔.๔/๒๒, เรื่องรายงานการถูกโจมตีทางอากาศ (รวมทั้งการสำรวจผู้ประสบภัยและความเสียหาย) (ตอนที่ ๒) (๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๗ - ๗ สิงหาคม ๒๔๘๘).
- ๕๓ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๓ จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ๕๔ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (๒) สร.๐๒๐๑.๔.๔/๑๒, เรื่องการอพยพพลเมืองเพื่อบรรเทาภัยทางอากาศ (๒๗ พฤศจิกายน ๒๔๘๕ - ๒๙ มกราคม ๒๔๘๗).
- ๕๕ สัมภาษณ์นายบันเทิง เครือเฟื่อง, ๓ กรกฎาคม ๒๕๕๑; สัมภาษณ์นางเพียงใจ อุเทนสุด, ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๕๑.
- ๕๖ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี, ๔๘.
- ๕๗ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, (๒) สร.๐๒๐๑.๖๖.๕.๒/๑๑, เรื่องถนนสายนนทบุรี-ตลาดขวัญ (๓ มีนาคม - ๑๙ เมษายน ๒๔๙๐).
- ๕๘ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๓ จังหวัดนนทบุรี, ๙-๑๐.
- ๕๙ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๗ จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, ๒๕๐๘), ๔-๕.
- ๖๐ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๓ จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ๖๑ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๙ จังหวัดนนทบุรี, (พระนคร : สามมิตร, ๒๕๑๐), ๒.
- ๖๒ โรงเรียนอนุบาลนนทบุรี, “ข้อมูลสารสนเทศ ปีการศึกษา ๒๕๕๑ โรงเรียนอนุบาลนนทบุรี สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานนทบุรี เขต ๑” นนทบุรี : โรงเรียนอนุบาลนนทบุรี, ๒๕๕๑. (อัดสำเนา)
- ๖๓ วงศ์ สงเจริญ, หนังสือพระราชทานเพลิงศพนางสายหยุด สงเจริญ, ๑๗๒.
- ๖๔ จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ ๔, ๑๐ (ตุลาคม ๒๕๐๖) : ๒๗.
- ๖๕ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๓ จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ๖๖ จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ ๔, ๑ (มกราคม ๒๕๐๖) : ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ๖๗ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๓ จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ๖๘ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๗ จังหวัดนนทบุรี, ๑๒๕-๑๒๖.

- ๖๙ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๓ จังหวัดนนทบุรี, ๙๔.
- ๗๐ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๙ จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.
- ๗๑ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สัมมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. ๒๕๑๓ จังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๑๓), ๑.
- ๗๒ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สัมมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. ๒๕๑๓ จังหวัดนนทบุรี, ๕๑.
- ๗๓ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สัมมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. ๒๕๒๓ จังหวัดนนทบุรี, ๑๙๔.
- ๗๔ กองวางแผนการใช้ที่ดิน. แผนการใช้ที่ดินจังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ : กรมพัฒนาที่ดิน, ๒๕๓๔), ๒๗-๒๘.
- ๗๕ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ก/๓/๒๕๒๖/๙๕, เอกสารเย็บเล่ม บัญชีประมวลข่าวเหตุการณ์สำคัญ พ.ศ. ๒๕๒๖, เรื่องอุทกภัย (๒๗ มิถุนายน - ๒๙ ธันวาคม ๒๕๒๖).
- ๗๖ จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ ๔, ๘ (สิงหาคม ๒๕๐๖) : ๔.
- ๗๗ สัมภาษณ์นางสุชิน ปานิกบุตร, ๓ กรกฎาคม ๒๕๕๑.
- ๗๘ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๕ จังหวัดนนทบุรี, ๑๐๘.
- ๗๙ สัมภาษณ์นางสุชิน ปานิกบุตร, ๓ กรกฎาคม ๒๕๕๑; สัมภาษณ์นายบันเทิง เครือเฟื่อง, ๓ กรกฎาคม ๒๕๕๑.
- ๘๐ สัมภาษณ์นายเจียหลี่ แซ่กวย, ๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๙; สัมภาษณ์นายศานติ วิเศษรัฐสมบัติ, ๒๓ ธันวาคม ๒๕๔๙; สัมภาษณ์นายรังสรรค์ พะชะโพคา, ๓ กรกฎาคม ๒๕๕๑.

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

เทศบาลนครนนทบุรี. “หนังสือที่ นบ ๕๒๐๐๖/๓๔๑.” ๒๘ มกราคม ๒๕๔๗.

_____. “หนังสือที่ นบ ๕๒๐๐๖/๒๔๖๐.” ๓ มิถุนายน ๒๕๔๘.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.๒.๒/๑๐๙. “เรื่อง กรมโยธาเทศบาล ขอเชิญข้าราชการไปในการเปิดทางสายกรุงเทพฯ - นนทบุรี.” ๒๔๘๒.

_____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.๕.๑๖.๙/๓๗. “เรื่องงบประมาณซึ่ง ตั้งทางจังหวัดนนทบุรี.” ๒๔๗๗-๒๔๗๘.

_____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.๕.๑๖.๙/๒๖๐. “เรื่องเทศบัญญัติ งบประมาณจังหวัดนนทบุรี.” ๒๔๘๐.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.๕.๑๖.๑๐/๒๔, “เรื่อง
รายงานการสอบสวนการคลังทางจังหวัดนนทบุรี.” ๒๔๗๘-๒๔๘๐.

_____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.๕๐/๘๖๕, “เรื่องรายงานการเปิด
โรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรี.” ๒๔ พฤษภาคม - ๘ มิถุนายน ๒๔๗๖.

_____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, สร.๐๒๐๑.๒/๘.
“เรื่องไปแจกราษฎรที่ประสพอุทกภัย พ.ศ. ๒๔๘๕.” ๒๔๘๕.

_____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, สร.๐๒๐๑.๒/๑๐.
“เรื่องอุทกภัย พ.ศ. ๒๔๘๕.” ๒๔๘๕.

_____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, (๒) สร.๐๒๐๑.๔.๔/
๑๒, “เรื่องการอพยพพลเมืองเพื่อบรรเทาภัยทางอากาศ.” ๒๗ พฤศจิกายน
๒๔๘๕ - ๒๙ มกราคม ๒๔๘๗.

_____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, (๒) สร.๐๒๐๑.๔.๔/
๒๒, “เรื่องรายงานการถูกโจมตีทางอากาศ (รวมทั้งการสำรวจผู้ประสบภัยและ
ความเสียหาย) (ตอนที่ ๒).” ๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๗ - ๗ สิงหาคม ๒๔๘๘.

_____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, (๒) สร.๐๒๐๑.๖๖.๕.๒/
๑๑, “เรื่องถนนสายนนทบุรี - ตลาดขวัญ.” ๓ มีนาคม - ๑๙ เมษายน ๒๔๙๐.

_____. เอกสารบัญชีประมวลข่าวเหตุการณ์สำคัญ พ.ศ. ๒๕๒๖, ก/๓/
๒๕๒๖/๙๕.

_____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงนครบาล, ร. ๕ น.๓.๔ ก/๙๑, “เรื่องชี้แจง
เรื่องราวการเข้าของสวนรื่องว่า นายวันนากับคนลาวและจีนกุลี รวม ๖ คน จัดการ
ตั้งกล้องลงเส้นรังวัด ในการตัดถนนท่าทางรถ ตัดผืนต้นผลไม้ในที่ของรัฐบาล
และราษฎรเสียหายหลายอย่าง ตำบลบางขวาง ตลอดจนถึงสวนบางแพรกนั้น.”
๒๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๕.

_____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงนครบาล, ร. ๕ น.๓.๔ ค/๘, “เรื่อง
งบประมาณสำหรับปี ๑๒๐.” ๑๑ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๙.

_____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงนครบาล, ร. ๕ น.๓.๔ ข/๖, “เรื่องขออนุญาต
โอนเงินค่าขยายเรือนจำนักโทษ ๓,๐๐๐ บาท ไปจ่ายซื้อครุภัณฑ์ สำหรับที่ว่าการ
อำเภอ ๔ ตำบล เงิน ๒,๐๐๐ บาท ค่าซ่อมแซมที่ว่าการเมือง ๖๐๐ บาท

ค่าครุภัณฑ์เพิ่มเติมอีก ๔๐๐ บาท รวม ๓,๐๐๐ บาท เพื่อสำหรับใช้ราชการต่อไป.” ๒๐ สิงหาคม - ๑๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๒.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงนครบาล. ร. ๕ น.๓.๔ ข/๑๘. “เรื่องโรงพักกองตระเวนเมืองนนทบุรี.” ๓๐ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๗.

_____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงนครบาล. ร. ๕ น.๓.๔ ข/๑. “เรื่องพระอินทรเทพรายงานราชการเมืองนนทบุรี.” ๑-๑๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๘.

_____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงนครบาล. ร. ๕ น.๓.๔ /๗๘. “เรื่องขอให้ส่งประกาศ ให้อำเภอท้องที่เมืองนนท์ นำปิดในที่สวนตำบลบางตะนาวศรี ซึ่งหม่อมราชวงศ์สอศรีเย็นเรื่องราวขอรับโฉนด.” ๒๑ มกราคม - มีนาคม ร.ศ. ๑๑๗.

_____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กระทรวงยุติธรรม. ร. ๕ ย.๑๕/๑๔. “เรื่องสร้างคุกและที่ดินสร้างคุก.” ๒๙ มกราคม ร.ศ. ๑๒๔ - ๒๔ กันยายน ร.ศ. ๑๒๕.

_____. เอกสารรัชกาลที่ ๖ กระทรวงนครบาล. ร. ๖ น. ๑๐.๕ก/๒๒. “เรื่องเมืองนนทบุรี.” ๑๙-๒๑ กรกฎาคม ๒๔๕๘.

_____. เอกสารรัชกาลที่ ๖ กระทรวงนครบาล. ร.๖น.๑๐.๕ข/๑. “เรื่องตั้งกรรมการตำบลกับโรงเรียนประชาบาลและครูเขลยศักดิ์.” ๕ กันยายน ๒๔๕๔ - ๑๒ ตุลาคม ๒๔๕๙.

_____. เอกสารรัชกาลที่ ๗ กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม. ร. ๗ พ.๕.๒/๑. “เรื่องรณรงเจ้าพระยาวรพงษ์ หรือรณรงราชบุรุษสายบางบัวทอง.” ๑๓ มิถุนายน ๒๔๕๔ - ๑๐ มิถุนายน ๒๔๗๓.

_____. เอกสารรัชกาลที่ ๗ กระทรวงมหาดไทย. ร. ๗ ม.๑๐/๔. “เรื่องโครงการที่จะจัดสร้างคุกบางขวาง.” ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ - ๑๙ พฤศจิกายน ๒๔๗๑.

_____. เอกสารรัชกาลที่ ๗ กระทรวงมหาดไทย. ร. ๗ ม.๒๖.๕/๒๔๙. “เรื่องกำแพงคุกบางขวางเยี่ยงเป็นเหตุให้ต้องเสียเงินอีกมาก.” ๒๐-๒๖ กรกฎาคม ๒๔๗๒.

เอกสารชั้นรอง

กมล สมิติรัตน์. “การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวสวนในคลองบางกรวย นนทบุรี

ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๕-๒๕๑๑.” สารนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๙.

กระทรวงมหาดไทย. ประวัติมหาดไทย ส่วนภูมิภาคคนนทบุรี. นนทบุรี : โรงพิมพ์
สถานสงเคราะห์หญิงบ้านปากเกร็ด, ๒๕๒๕.

_____. ๑๐๐ ปี กระทรวงมหาดไทย. กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาการพิมพ์, ๒๕๓๕.

กระทรวงมหาดไทย. กรมราชทัณฑ์. ๗๒ ปี เรือนจำกลางบางขวาง. กรุงเทพฯ : บริษัท
การพิมพ์, ๒๕๔๕.

กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร, สำนักงานจังหวัดนนทบุรี. ประวัติศาลากลาง
หลังเก่า [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ ๔ ตุลาคม ๒๕๕๑. เข้าถึงได้จาก <http://www.nonthaburi.go.th>

กองบัญชาการทหารสูงสุด. แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๗๔. กรุงเทพฯ : กองทัพบก,
๒๕๔๒.

กองวางแผนการใช้ที่ดิน. แผนการใช้ที่ดินจังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ : กรมพัฒนา
ที่ดิน, ๒๕๓๔.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. วัฒนธรรม พัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ : คณะ
กรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, ๒๕๔๒.

จังหวัดนนทบุรี. รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๓ จังหวัดนนทบุรี. พระนคร :
สามมิตร, ๒๕๐๔.

_____. รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๕ จังหวัดนนทบุรี. พระนคร :
สามมิตร, ๒๕๐๖.

_____. รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๗ จังหวัดนนทบุรี. พระนคร :
สามมิตร, ๒๕๐๘.

_____. รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๙ จังหวัดนนทบุรี. พระนคร :
สามมิตร, ๒๕๑๐.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ :
สร้างสรรค์, ๒๕๔๑.

บุญช่วย กล่อมเอียง, มนัสวาส ปัญญาสุวรรณกุล และ พวงร้อย กล่อมเอียง. ประวัติศาสตร์

วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๓๒ (๒๕๕๓) ฉบับที่ ๒ ๖๙

วัฒนธรรมท้องถิ่นศึกษากรณีบ้านสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี.
กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม,
๒๕๔๘.

พระสาธุศีลสังวร (สนธิ). ประวัติวัดและเจ้าอาวาสวัดบางขวาง จังหวัดนนทบุรี.
นนทบุรี : ม.ป.ท., ๒๔๙๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. เล่ม ๒.
กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๐๗.

โรงเรียนอนุบาลนนทบุรี. "ข้อมูลสารสนเทศ ปีการศึกษา ๒๕๕๑ โรงเรียนอนุบาลนนทบุรี
สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานนทบุรี เขต ๑." นนทบุรี : โรงเรียนอนุบาลนนทบุรี,
๒๕๕๑. (อัดสำเนา)

วงศ์ ส่งเจริญ. หนังสือพระราชทานเพลิงศพนางสายหยุด ส่งเจริญ. กรุงเทพฯ :
ม.ป.ท., ๒๕๕๐. (พิมพ์ในงานศพนางสายหยุด ส่งเจริญ พฤษภาคม ๒๕๕๐).

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. ๒๕๑๓ จังหวัดนนทบุรี.
กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๑๓.

_____. สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. ๒๕๒๓ จังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ
: ม.ป.ท., ๒๕๒๓.

หวน พันธุพันธ์. ประวัติศาสตร์เมืองนนทบุรี. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗.

หาญ พงศ์สิฏฐานนท์. ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก (พิเศษ) หาญ
พงศ์สิฏฐานนท์. นนทบุรี : ม.ป.ท, ๒๕๔๘. (พิมพ์ในงานศพพันเอก (พิเศษ) หาญ
พงศ์สิฏฐานนท์).

บทความ

จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ ๔, ๑ (มกราคม ๒๕๐๖) : "ไม่ปรากฏเลขหน้า.

_____. นนทบุรีสัมพันธ์ ๔, ๘ (สิงหาคม ๒๕๐๖) : ๓-๘.

_____. นนทบุรีสัมพันธ์ ๔, ๑๐ (ตุลาคม ๒๕๐๖) : ๒๗.

พวงทิพย์ เกียรติสกุล. "การศึกษาการขยายตัวของกองทัพญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออก
เฉียงใต้สมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา : มุมมองทางสังคม-วัฒนธรรม." วารสาร

อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕, ๑ (มิถุนายน-พฤศจิกายน ๒๕๔๕)

: ๒๓-๕๑.

สัมภาษณ์

เกษมศรี พันธุมสุต. อายุ ๖๗ ปี. ชาวบ้านชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี. สัมภาษณ์,
๓ กรกฎาคม ๒๕๕๑.

เจียหลี แกร์กวย. อายุ ๗๒ ปี. อดีตเจ้าของร้านขายอาหารในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี.
สัมภาษณ์, ๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๙.

บันเทิง เครือเพ่ง. อายุ ๘๓ ปี. อดีตชาวสวนและช่างทำเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนตลาด
ทำนํานนทบุรี. สัมภาษณ์, ๓ กรกฎาคม ๒๕๕๑.

พู อยู่เจริญ. อายุ ๘๓ ปี. ชาวบ้านชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี. สัมภาษณ์, ๒๒ ธันวาคม
๒๕๔๙.

เพียงใจ อุเทนสุต. อายุ ๗๙ ปี. อดีตแม่ค้าขายกล้วยเดี่ยวทางเรือในชุมชนตลาดทำนําน
นทบุรี. สัมภาษณ์, ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๕๑.

ศานติ วิเศษฐสมิต. อายุ ๖๕ ปี. เจ้าของร้านตั้งจี่ง่วนในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี.
สัมภาษณ์, ๒๓ ธันวาคม ๒๕๔๙.

สนอง เผือกบัว. อายุ ๗๕ ปี. อดีตชาวสวนและช่างปั้นหม้อในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี.
สัมภาษณ์, ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๕๑.

สุชิน ปานิกบุตร. อายุ ๗๑ ปี. อดีตชาวสวนและช่างทำเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนตลาด
ทำนํานนทบุรี. สัมภาษณ์, ๓ กรกฎาคม ๒๕๕๑,

สุนันทา พงศ์สิฏานนท์. อายุ ๗๖ ปี. ครอบครัวอดีตชาวสวนในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี.
สัมภาษณ์, ๒๒ ธันวาคม ๒๕๔๙.

ลำลี สาทรวัย. อายุ ๘๓ ปี. ชาวบ้านชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี. สัมภาษณ์, ๒๑ กันยายน
๒๕๕๑.

รังสรรค์ พะชะไพศา. อายุ ๗๗ ปี. เจ้าของร้านขายของชำในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี.
สัมภาษณ์, ๓ กรกฎาคม ๒๕๕๑.

เหลี่ยม อรุณรับ. อายุ ๘๐ ปี. อดีตแม่ค้าขายผลไม้ในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี. สัมภาษณ์,
๒๒ ธันวาคม ๒๕๔๙.